

SOLINSKI MLINOVI U PROŠLOSTI

U arheološko-povijesnoj literaturi nije se dosada pisalo o mlinskoj industriji starije hrvatske prošlosti. Ni Rački u svojoj raspravi »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća« ne bavi se mlinovima u glavi V. (»Imovni i gospodarstveni odnošaji«).

Pa ipak je mlinarstvo važna privredna grana te jedan od preduvjeta, koji su djelovali, da se Hrvati nastaniše u blizini razvaljene i popaljene stare Salone.

Mala rijeka Jadro davala je bogat život tome kraju za ilirskog, grčkog i rimskog doba, ona je i danas glavni faktor razvitka industrije u tome kraju.

U doba poslije propasti Solina pa do XX. stoljeća, uz druge uvjete, opet je ta rječica davala osnov razvitku bogatijem nego u drugim krajevima Hrvatske. Oko nje su se sagradile kraljevske krunidbene bazilike, grobna crkvice hrvatskih vladara, samostani i druge zgrade. Na istoj toj rijeci sagrađeni su mlinovi, a kako je kraj od Cetine do Krke, t. j. od Omiša do Šibenika vrlo siromašan vodom, to je još više odskočila gospodarska važnost solinske rijeke, te je ona (osobito za sušnih doba) postala jedini centrum mlinarstva u onome kraju. Solinski se mlinovi vrlo često spominju u povijesnim dokumentima. Dapače su se i neka vrlo važna pitanja hrvatske povijesti riješila pomoću ubikacije nekih mlinova.

U ovoj radnji ja ću prikazati razvitak i prilike naših mlinova, pa po naravi same stvari morat ću prijeći okvir vremena, koji je sebi postavila »Staro-hrvatska prosvjeta«, jer inače radnja ne bi bila zaokružena.

Stari su narodi kasno upoznali mlinove na vodu. U Egiptu se upotrebljavao žrvanj na ruke kao i danas na Istoku. Takav mlin spominje i Homer (Odi-seja XX., 111). Grci i Rimljani imaju mortar. Mlinove rimske okreću robovi i kažnjenici.

Posve je naravno, da su se na Solinskoj rijeci zbog njezina zgodna pada, relativnog obilja vode i gusto naseljene okolice podigli u prošlosti mnogi mlinovi.

Zaista iskopine nisu nam nikakvim natpisom zasvjedočile, da je postojao kakav rimski »collegium« – mlinarski, ali mlinsko kamenje, nađeno u samome gradu, dokazuje, da je u staroj Saloni uz druge grane industrije bilo

i mlinarstvo razvijeno.¹ Ti su mlinovi bili na vodu, ali iz kasnijeg doba. Mlinsko kamenje nađeno je na rukavu rijeke, koji je tekao kroz »Pet mostova«, pa zatim uz put, kojim se izlazilo na današnji Gospin Otok, a vodio je od Porta Caesarea. Mlinsko se kamenje našlo ondje, gdje taj stari put presijeca novu auto-cestu Split-Sarajevo.

Na zapadu su mlinovi na vodu došli u porabu tek za Julija Cezara (Vitruvius X, 52) i u početku carstva (Strabo XII., 556), i to samo u privatnoj porabi, a tek za cara Arkadija (395) spominju se javne mlinice vodenice.² Samostanci su raširili porabu vodenica u Njemačkoj. Najprije se spominju u Lorsch, Hersfeldu i Prumu. Inače su se dugo održali ručni žrvnji ili mlinovi, koje su okretali konji ili magarci.³

Već sama riječ mlin, od latinskoga molendinum, pokazuje, da Hrvati ispočetka nisu poznavali vodenih mlinova, pa nisu imali svoje riječi za njih, već su primili od Rimljana po doseljenju i stvar i riječ. Starohrvatska je riječ žrvanj, dakle manji, ručni mlin, kako se upotrebljava još po nekim mjestima u dalmatinskoj Zagori (na pr. vidio sam takav žrvanj u Imotskoj krajini u Grabovcu i Medocu), pa do nedavna ih je bilo i u Kaštelima u kući Cippico. I rijeka Žrnovnica dobila je svoje ime od žrvnja, a u davni zvala se je Badi, što opet znači mlinsko kamenje.

SOLINSKI MLINOVI U DOBA NARODNIH VLADARA

Kad bi bila autentična t. zv. Pinčova povelja (tobože iz 1.000. godine), onda bi prvi podatak o solinskim mlinovima u doba hrvatsko bio iz svršetka X. stoljeća. No ta je isprava, po Šišiću, falsifikat XIV. stoljeća.⁴ Ipak su njezini podaci o lokalitetima ispravni, kako sam se uvjerio reambulirajući ih po solinskom polju. Prema tome možemo držati pouzdanim i podatak o mlinovima, naravno preniževi ga u kasnije doba.

Pinčo (Pincius) pripovijeda, da je zajedno sa svojim rodom darovao crkvi sv. Mihovila u Solinu »dva mlina, koja je dalo kraljevsko veličanstvo na vječna vremena nama i našim potomcima. Te mlinove dali smo crkvi sv. Mihovila zajedno s otočićem, koji je više njih, a uza nj se vrti mlinsko kolo. Otok je s istočne strane i mimo nj teče voda na stupe i kraljevski mlin, a sa zapadne strane na mlin sv. Mihovila«.⁴

¹ Bulletino di a. e. s. d. XXXVII. (god. 1914.) str. 71.

² Dizionario delle antichità greche e romane, opera di Anthony Rich tradotta dall' inglese sotto la direzione di Ruggiero Bonghi e Giuseppe del Re, Milano 1869, vol. II, str. 21. Pauly-Wissova, Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft.

³ Georg Grupp, Kulturgeschichte des Mittelalters (Paderborn 1923) II, str. 188.

⁴ Tekst u Rački, Documenta periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1877, str. 29. »duos molendinos«, quos maiestas regia dederat nobis in perpetuum et posteris nostris, hos dedimus ecclesiae sancti Mihaelis, et cum insula quae super illos est, prope quam voluitur rota molendini, ab oriente et iuxta quam decurrit aqua ad fullas et molendinum regium a parte autem occidentis ad molendina sancti Mihaelis.«

O autentičnosti: Šišić, Priručnik izvora hrv. historije, Zgb 1914, str. 642-649.

Ako je isprava falsifikat XIV. stoljeća, kako je njezin sastavljač znao za kraljevske mlinove, kad u XIV. stoljeću takvih nije bilo u Solinu, dok ih je zaista bilo za hrvatskih i prvih ugarsko-hrvatskih vladara? Nije li to znak, da je imao pred sobom kakav stariji predložak ili da je u XIV. stoljeću bila živa tradicija o kraljevskim mlinovima. Prvi siguran podatak o solinskim mlinovima sačuvao se je u darovnici Petra Krešimira iz godine 1069. Njom kralj daruje samostanu sv. Stjepana de Pinis (Sustjepan u Splitu) zgodno mjesto za mlin na Solinskoj rijeci.

»Pozvan, dapače upozoren od časnog nadbiskupa Lovre i od spomenutog opata Gizilberta, da za spas svoje duše, kao i mojih roditelja, dadem istome samostanu sv. Benedikta mjesto za mlin, i kad je nađeno mjesto, kako nam dadoše vidjeti, naime blizu crkve sv. Petra na zemljištu Solina, dozvolili smo, da ga drži i do vijeka posjeduje.«⁵ Taj mlin u blizini crkve sv. Petra nije se nalazio na mjestu današnjih »Gašpinih mlinica«, kako sam tvrdio u svojoj raspravi »Ubikacija crkava sv. Mojsija i sv. Stjepana u Solinu«,⁶ već dvjesto koraka istočnije od crkve sv. Mojsija, gdje je i danas brzetak na rijeci, a tu ga ubicira i karta iz god. 1675. od Calergija.⁷

Kad se je u blizini toga mlina god. 1931. zaista otkrila crkva sv. Mojsija – koja je ujedno bila posvećena i sv. Petru – riješilo se je time pitanje ubikacije krunidbene bazilike Zvonimirove. Protiv Buličeve i Karamanove teze dokazao sam, da se Zvonimir krunio tu u t. zv. Šupljnoj crkvi, a ne u Gradini.⁸

Po hronološkom redu dolazi drugi mlin spomenut u Zvonimirovoj ispravi iz god. 1076–8. U njoj se daruje samostanu sv. Benedikta (danas srušena vojna bolnica u Splitu – sv. Arnir) uz ostalo i jedan mlin, za koji se kaže u povelji da je glavni izvor prihoda samostanu.⁹ Od osobite je važnosti za poznavanje ekonomskih i socijalnih prilika XI. stoljeća u Hrvatskoj Registar sv. Petra u Selu (danas Supetar u Krilu – Jesenicama), koji se čuva u arhivu splitskoga kaptola. U njemu se pripovijeda i o kupnji mlina u Solinu, o cijeni i parnici, koja je kasnije nastala zbog te kupnje.

Petar Črne, Gumajev sin, kupio je u Solinu od Grpca (Grbac = Gribizo) mjesto za mlin. Dao mu je dva zlatna solida i jedan modij soli. Podigao je na tome mjestu mlinicu, u kojoj je imao drugi mlin neki Nesnu. Petar je kupio i taj mlin davši za nj 2¹/₂ solida i po galete vina. Sve je to učinjeno u prisutnosti pomorskog župana Jakova i njegove žene. Kasnije su nasljednici Nesna kušali osporavati tu kupnju, ali nisu uspjeli.¹⁰

⁵ »Invitatus, immo admonitus a venerabili archiepiscopo Laurentio et a prefato abbate Gisilberto, ut pro remedio anime mee, pariter ac meorum parentum, concedere uelim eidem cenobio ordinis sancti Benedicti locum molendini, et inuento loco, uti nos uidere fecerunt, uicino nimirum ecclesie sancti Petri in territorio Salone, concedimus illum ab eodem habendum et perpetuo tenendum.«

⁶ Šišićev zbornik, Zgb 1929. str. 69–79.

⁷ Katić, Topografske bilješke solinskoga polja (Vjesnik a. i. d. Split 1950, str. 92).

⁸ Katić, Gdje se nalazi krunidbena bazilika kralja Zvonimira (Hrv. Kolo 1943.), str. 183–192.

⁹ Rački, o. c., str. 113.: Et molendinum que (!) est vita ipsorum (!).

¹⁰ Rački, o. c., str. 132.

Polovinu nekoga drugog mlina nabavio je Petar kupnjom od Bratače, a ovomu je mlin darovao Krivalj Kralj. Dao je za tu polovicu 25 lakata podstava (tkanine). Druga polovica bila je vlasništvo crkve sv. Petra. Tu drugu polovicu unajmio je uz pogodbu da on vodi posao i brigu oko mlina, a u ime najma da daje polovicu prihoda.¹¹ Nije jasno, koja je to crkva sv. Petra, no po svoj prilici bit će ona u Solinu. Zagonetno je ime Krivalj, pa je Rački držao, da je to pisareva pogreška mjesto Krešimir, no u Registru posve je čitljivo pisano Krivalj. Nije li koji kralj imao nadimak Krivalj? A možda je »Krivalj kralj« samo nadimak kojega običnog čovjeka. Svakako Krivaljevo ime sačuvalo se sve do 1397., jer se u Reambulaciji dobara splitske nadbiskupije god. 1397. spominje u današnjem Supetru (Kriilo–Jesenice): »ravno na mjesto, koje se zove Pasji Rat (danas Dugi Rat) kako se proteže red kamenja sve gore do navrh brda, gdje se kaže Krivalj Greben«. ¹² Danas se taj položaj zove samo greben i na njemu je crkvice sv. Ivana.

Važni su podaci i cijenama mlinova u tim kupnjama. Za sami položaj na rijeci, na kojem je podigao mlin, platio je Petar Črne Gumajev Grpcu dva zlatna solida i jedan modij soli (pro fine), a Ervicu (Ervizo) Nesnu za položaj u sagrađenoj mlinici dva i po zlatna solida i galetu vina (pro fine). Radilo se bez sumnje o pravu na upotrebu vode, pa s obzirom na rijetkost zlatnog novca u ono doba cijena je visoka. Za jednu polovinu gotova mlina dao je Bratači 25 lakata podstava (tkanine), što je opet dobra cijena, kad se sjetimo, da su to bili mlinovi malo veći od običnih kućnih žrnova, kakvi se još i danas vide u Lici na tamošnjim rječicama.

Osobito je visoka cijena prostoga najma za mlin sv. Petra, gdje se daje polovina prihoda najmodavcu.

Za doba nar. vladara još se jednom spominje onaj mlin, koji je negda darovao Zvonimir koludricama sv. Benedikta u Splitu, kad kralj Stjepan III. Trpimirović g. 1088/9. potvrđuje Zvonimirovu povelju: »K tome zbog Božje ljubavi s naše strane prepustili smo im blizu Šolina mlin«. – I kraljevi su, dakle, imali mlinove. To su »molendina regia«.

Drugih vijesti iz starijeg doba nemamo o solinskim mlinovima. Također nije ni traga kakvoj zgradi, da bismo mogli zaključiti, gdje su se nalazili. Ipak nema sumnje, da su bili smješteni na istim mjestima, gdje se nalaze i sadanji, jer su iskorišteni zgodni položaji na rijeci. Za nekoje mlinice možemo sa sigurnošću kazati, gdje su bile. Već sam spomenuo, da se je ona mlinica, koju je dozvolio podići kralj Krešimir g. 1069., nalazila na okuci rijeke u predjelu Ljubinac ili Gornja rijeka.

Njezine su se ruševine vidjele još u XVII. stoljeću.

Druga, mnogo važnija, bila je t. zv. Velika Galija. Ona još i danas postoji i imala je negda 13 mlinova i jednu stupu. Tako je zabilježeno u Calergijevoj karti 1675. god. G. 1567. bilježi u svojoj relaciji Antonio Pasqualigo mlinicu

¹¹ Idem, ibidem, str. 135–136.

¹² Farlati III, str. 339.: per directum ad locum, qui vocatur Pasgirat, sicut currit ordo lapidum usque ultra super monte, ubi dicitur Crival Greben.

¹³ Rački, o. c., str. 148–149.: ad hec quoque causa divini amoris a parte nostri sibi concessimus prope Salone molendinum.

sa 12 kolesa.¹⁴ Dakle jasan je kontinuitet mlinske industrije na tom vrlo zgodnom položaju, da bismo mogli zaključiti, da su se tu dizala i »molendina regia« X.–XI. stoljeća. Ali imamo za tu tvrdnju i jači dokaz. Kod podizanja klaonice uz Veliku Galiju g. 1932. nađen je jedan zlatni solid XI. st., (Romanos Argyros 1028–1034), što znači, da je na tome mjestu u XI. stoljeću pulsirao privredni život.

DAĆE NA MLINOVE

Vodeno pravo pripadalo je u doba nar. vladara kralju i bez njegova dopuštenja nije se smio graditi mlin na vodi. Dokaz je tomu povelja kralja Krešimira iz god. 1069., kojom kralj dopušta podizanje mlina pošto se osobno na samom mjestu osvjedočio, da je zgodan položaj za mlin. U ime toga prava hrvatski su kraljevi bez sumnje pobirali porez od mlinova.

Nasljednici hrvatskih vladara ugarsko-hrvatski kraljevi darovali su to pravo skupljanja poreza splitskom nadbiskupu. Po darovnici Bele II. iz god. 1138. činilo bi se dapače, da je prihode od mlinova imala pobirati crkva Gospe od Otoka, jer kralj Bela kaže: »Ja Bela dajem splitskoj crkvi i tebi Gaudiju, rečene majke crkve nadbiskupu, crkvu sv. Marije, koja je u Solinu, sa svim njezinim pripadnostima koliko pokretnim, toliko nepokretnim, a s prihodima mlinova, da se daća nikome uopće ne daje nego spomenutoj splitskoj crkvi.«¹⁵ To bi izdizalo Jeleninu crkvu »Gospu od Otoka« iznad običnih crkava, a njezino bi pravo bilo vrlo staro. Držim, da bi i to bio jedan prilog za vjerojatnost moje tvrdnje, da je Jelenina crkva bila negda krunidbena bazilika hrvatskih kraljeva prije Zvonimira.¹⁶ I sin je Bele II., Gejza II., jednako potvrdio posjed crkve Gospe od Otoka splitskomu nadbiskupu Gaudiju god. 1143., a u taj se posjed uz njive i vinograde pribrajaju i mlinovi. U Gejzinoj ispravi tvrdi se, da su već Koloman i Stjepan darovali posjed sv. Marije splitskom nadbiskupu.¹⁷ Kralj Andrija g. 1207. potvrđujući posjede i prava splitske nadbiskupije specijalno se je osvrnuo na solinske mlinove. »K tomu određujemo, da spomenuti nadbiskup i njegovi nasljednici do vijeka drže slobodne od svakoga potraživanja daće sve mlinove, koji budu na solinskoj rijeci, pa da se pomogne njihovu siromaštvu i svi sekstarijoli brašna, koji su sedmično pripadali banu, određujemo da se daju spomenutoj crkvi.«¹⁸

¹⁴ Ljubić, *Commissiones et relationes venetae*, Tomus III, str. 183.

¹⁵ Smičiklas, *Codex diplomaticus II*, str. 47.: »Ego Bela... do ecclesie spatatensi... et tibi Gaudio predictae matris ecclesie archiepiscopo ecclesiam sancte Marie que est Salone, cum omnibus appendiciis suis tam mobilium quam immobilium et cum molendinorum redditibus, ut nulli omnino hominum nisi prenominate ecclesie Spalatensi reddatur tributum«.

¹⁶ Katić, Gdje se nalazi krunidbena bazilika kralja Zvonimira (Hrv. Kolo 1943.) str. 183–192.

¹⁷ Smičiklas, o. c. II, str. 54 (a i 97).

¹⁸ *Ibidem*, o. c. III, str. 70. »Decernentes insuper stabilimus, ut predictus archiepiscopus eiusque successores omnia molendina, que in Salone fluvio fuerint, habeant libera ab omni exactione tributis in perpetuum, ad relevandam eorum inopiam omnes sextariolos farine, qui septimanato pertinebant ad banum ad usum predictae ecclesie decernimus conferendos«.

Tu se već ne spominje, da je sedmični porez mlinova negda pripadao crkvi sv. Marije, ali je istaknuto, da ga je ban ubirao, dakle devolvirao je od kraljevske crkve na kraljevskog zastupnika, bana.

Čini se, da banu nije bilo pravo, što mu se oduzelo to vrelo prihoda. To se daje zaključiti iz same arenge spomenute isprave, gdje se kaže, da je isprava izdana na vruće molbe nadbiskupa Bernarda, inače odlučnog pristaje ugarsko-hrvatskih kraljeva i protivnika mletačkog. O istoj stvari izvješćuje Farlati citirajući Tomu Arcidakona: »Kralj je na molbu njegovu, t. j. Bernardovu, darovao crkvi sv. Dujma sekstarijole mlinova solinske rijeke, a ovi su pripadali banu svake sedmice.«¹⁹ Farlati tumači, da se tu radi o šestom dijelu poreza, koji je utjeravao ban ili herceg (dux) Dalmacije.¹⁹ Takvo tumačenje nije ispravno. Zapravo radi se tu o mjerama žita, koje je mlinar morao od svakoga mlinskoga kamena svake subote predati u prijašnje vrijeme banu, a kasnije nadbiskupovim ljudima. O tome se nalaze vijesti u samoga Farlatija (III. str. 340), o čemu će poslije biti govora. Nekoji su se mlinari otimali tome teretu, pa je splitski sud god. 1247. u parnici između nadbiskupa Hugrina i Ivana sina Dujmova, odredio, da Ivan mora od svakog mlina kao i drugi mlinovi u Saloni plaćati daću.²⁰

Godinu poslije toga parbio se Hugrin i sa samostanom sv. Stjepana de Pinis zbog posjeda jednog mlina u Solinu. Arbitrer je uz ostale bio i Toma Arcidakon. Suci su dali pravo samostanu.²¹

Premda je u parnici Ivana Dujmova sudio protiv vlastitoga sina Dujam Forminov, ipak Ivan nije mirovao, pa se 22. XII. 1248. splitski sud ponovno bavio njegovom stvari, jer Ivan uskraćivao je danak sv. Dujma, koji su plaćali i ostali mlinovi solinski, pa je potvrđena prva presuda protiv Ivana.²²

U prvoj polovini XII. stoljeća iskrslo je pitanje mlinskog poreza, tako da je splitska općina odredila, da nadbiskup primi $\frac{1}{6}$ od utrška, pošto se odbiju troškovi za održavanje mlinova, ali ostaje porez »sextariola« nedinut.²³

Taj porez plaćao se je svake subote osim božićnog i uskrsnog tjedna, kako se razabira iz parnice Nikole Valara sa solinskim mlinarima²⁴ god. 1198.

Vremenom se zaboravilo i na tu presudu, pa su tuđinci upravitelji dobara nadbiskupskih ne poznavajući domaće običaje stali tražiti od mlinara daće više nego su bili dužni davati. Tako je god. 1355. u ime nadbiskupa Hugolina njegov upravitelj dobara »familiaris et procurator« tražio od Hrvata

¹⁹ Farlati, III. Sacr. III, str. 233.

Thomas Archidiaconus: I list, salon (ed Rački) str. 80.: »Ad ipsius sc. Bernardi ergo-petitionem donavit Rex Ecclesiae S. Domini sextariolos molendinorum Salonitani fluminis, qui septimaliter pertinebant ad Banum«.

²⁰ Smičiklas, o. c. III, str. 327.: »quia predictus Johannes cum suis heredibus de ipso suo molendino reddere rationem et agraticum in perpetuum teneatur, sicut alia molendina salonitana«.

²¹ Smičiklas, o. c. IV, str. 347.

²² Smičiklas, o. c. IV, str. 373.: »... procuratores curiae archiepiscopalis conquesti sunt coram nobis de Joanne Duimi, qui sibi dare denegabat de quodam molendino suo iustitiam debitam sancti Dominici, sicut et alia molendina Salonae solvebant«.

²³ Smičiklas, o. c. III, str. 450.

²⁴ Id., o. c. II, 308.

Prvoslava Ivanovića (Pervoslavius Joannis), zakupnika općinskih mlinova grada Splita, da daje danak od mlinova i kroz osminu Božića i Uskrsa. Splitski općinski sud osudio je jednodušno 20. II. 1355. na temelju starih presuda, da opunomoćenicima mlinari moraju svake subote (osim u osmini Božića i Uskrsa) dati po svakome mlinu $\frac{1}{2}$ starija čiste pšenice. U osmini Božića i Uskrsa samo $\frac{1}{6}$ običajnog najma. Ako bi se mlinari otimali toj dužnosti, onda sluge nadbiskupove imaju pravo skinuti s mlina papricu i željezni klin (senj – sedanj)²⁵ i držati ih kod sebe, dok im ne bude potpuno isplaćeno. Drugim riječima, uskratiti mogućnost, da mlin može raditi. Nadbiskupi su imali borbe zbog ovoga poreza i sa crkvenim ustanovama. Stari samostan (iz XI. st.) sv. Benedikta u ime svoje opatice Kače (Chazze) traži zaštitu u pape Inocencija III. protiv nadbiskupa Bernarda. Papa 27. III. 1214. određuje kao suce trogorskog i hvarskog biskupa, jer: »Sa strane opatice Kače i redovnica sv. Benedikta u Splitu bila nam je podastrta tužba, da je časni naš brat splitski nadbiskup njima protupravno oduzeo neke dohotke mlinova i neke druge stvari.«²⁶

16. XI. 1203. izabrani dobri ljudi imali su mirnim putem riješiti spor između nadbiskupa Bernarda i Sancija sina Dobronje Gumajeva. Ovaj je u Solinu sagradio mlinicu (domum molendinorum) i nadbiskup je htio u njoj postaviti svoj mlin, čemu se opirao Sancij, ali je dopuštao da to učini, ako sudjeluje u trošku za gradnju mlinice. Mirovni suci izabrani od obiju stranaka, osudili su: neka bira Sancij, gdje hoće da postavi svoje mlinsko kolo, a nadbiskup će na drugoj strani postaviti svoje. Ako nadbiskup i njegov nasljednik u svome dijelu ne postave mlin, onda je Sanciju dopušteno, da ga on za se postavi. Ako mlinica treba popravka, taj će se izvesti zajedničkim troškom. Ako pak nadbiskup popravlja svoj žljeb (kolovaju-calavagiam), mora to izvesti bez štete Sancijeva mlina.²⁷ Po tome se čini, da su nadbiskupi imali pravo postaviti po jedan mlin u svakoj mlinici, koju su drugi podizali.

Za nadbiskupa Rogerija (1249.–1266.) pripovijeda Toma Arcidakon da je podigao mlinice u Solinu (edificavit in Salone fluvio molendina).²⁸ Za građanskoga rata u Hrvatskoj poslije nasilne smrti Karla Dračkoga (1386)

²⁵ Id. XII, str. 276–277.: »quod ex tunc familiaris domini archiepiscopi seu eius nuncius possit eidem auferre paprizam et ferrum molendinorum et ea tenere usque quo fuerit eidem nuncio ... integraliter satisfactum.« Paprica je ključ mlina. To je široko gvožđe poput dvosjekle sjekire i leži u donjem dijelu mlinskog kola, te veže mlin s osovinom. Ona šupljina središtem zasjeduje na senj (t. j. sedanj). Kad se osovina okreće, vrti se senj i paprica, a potom i mlinsko kolo. Ivanišević to ovako opisuje: »Na vretenu je kolo su dvanaest žlica ili kašika. Na gornjem je kraju vretena senj su tri gvozdene obruča. Na senju je paprica, pa je biliška, koje se zove raboš, a služi, da se paprica ne prevrne. Senj se vrti u kutlu, a oko njega nabijeni su čvrlji ili ključići.«

(Fr. Ivanišević, Poljica, Zbornik za nar. život i običaje – Zagreb 1904. Izdala Jug. Akad., knjiga IX., sv. 1, str. 73).

²⁶ Smičiklas, o. c. III, str. 126.: »Ex parte Chaze abbatisse et monialium sancti Benedicti Spalatensis fuit propositum coram nobis, quod venerabilis frater noster Spalatensis archiepiscopus ipsas quibusdam, molendinis redditibus et rebus aliis contra iustitiam spoliavit.«

²⁷ Smičiklas, o. c. III, 34.

²⁸ Thomas Arch., Historia salon. (ed Rački), str. 205.

nadbiskup je splitski izgubio velik dio svoga posjeda, pa i prihode od solinskih mlinova. Kad se je Sigismund poslije poraza kod Nikopolja (1396) preko Carigrada i Dubrovnika vraćao u svoju kraljevinu, zaustavio se je u Splitu neko vrijeme, a u Kninu čitav mjesec dana. Ondašnji nadbiskup Andrija Gualdo dođe u Knin pred kralja i zatraži, da mu se vrate posjedi. Sigismund je radi utvrđivanja nadbiskupskih prava taj posao povjerio 1397. najprije Ladislavu, biskupu kninskome, a drugi put kanonicima kninskim, koji su odaslali u Split svoga druga Bartolomeja. Reambulacija, koju su izvršili Ladislav i Bartolomej, daje nam dobrih vijesti za prilike onoga doba.

Za naš zadatak važna je točka X. Ladislavljeve reambulacije. Tu se kaže: »Splitskoj nadbiskupiji pripada otok Bl. Dj. M. od Otoka (u Solinu) sa svim otočićima, mlinovima i pripadnostima na Solinskoj rijeci, i to po snazi i glasu privilegija i pismenih dokumenata crkve splitske i starih običaja, koji su se štovali do danas, kojima nema pametara niti protivne prakse. Na samoj Solinskoj rijeci jedna kuća sa četiri mlina, koji melju ili su uvijek u prošlosti običavali mljeti za nadbiskupa toga vremena i za nadbiskupsku stolicu slobodno bez utjeravanja ikakve daće. I druga kuća sa dvije stupe. Zatim šest sekstariola ili varičaka (ubariacos) punih muke čiste pšenice. A svaki od tih sekstariola ili varičaka jest i mora biti, kako je običaj, dvanaesti dio velikog starija, kakva je mjera u gradu Splitu, i davali su sve do dana današnjega svake sedmice, t. j. svake subote; bio je običaj, i imaju se do vijeka davati, to je dug i dužnost za regalia i danak crkvi splitskoj i njezinu nadbiskupu. To se daje za svako i pojedino mlinsko kolo svih mlinica, koje su sada ili će biti na rečenoj Solinskoj rijeci, poimence koje običaje držati i imati Općina splitska. To imaju ili moraju imati po pravu ili naslovu bilo kakovim načinom i potraživati koje god mlinove na rečenoj Solinskoj rijeci. Ti solinski mlinovi prelaze u posjed i običaj je da prelaze i moraju prelaziti sa svojim opterećenjem spomenutih sekstarijola na bilo kojeg vlasnika i baštinika općeg ili posebnog. Po starome običaju, koji se do sada uvijek obdržavao, a i po pisanim ispravama bilo je dopušteno i slobodno svakome splitskom nadbiskupu po svojoj vlastitoj vlasti preko svojih slugu, poslanika i činovnika dignuti ili dati dignuti i odnijeti svaki put stožere (vreteno) ili gvožđe mlinsko, što Hrvati senj i paprica nazivaju (xem et paprixa) i zadržati ih, dok se nadbiskupu i njegovu činovniku potpuno ne udovolji od posjednika ili mlinara rečenih mlinova u pogledu pomenutih sekstarijola svake subote u vječna vremena.«²⁹

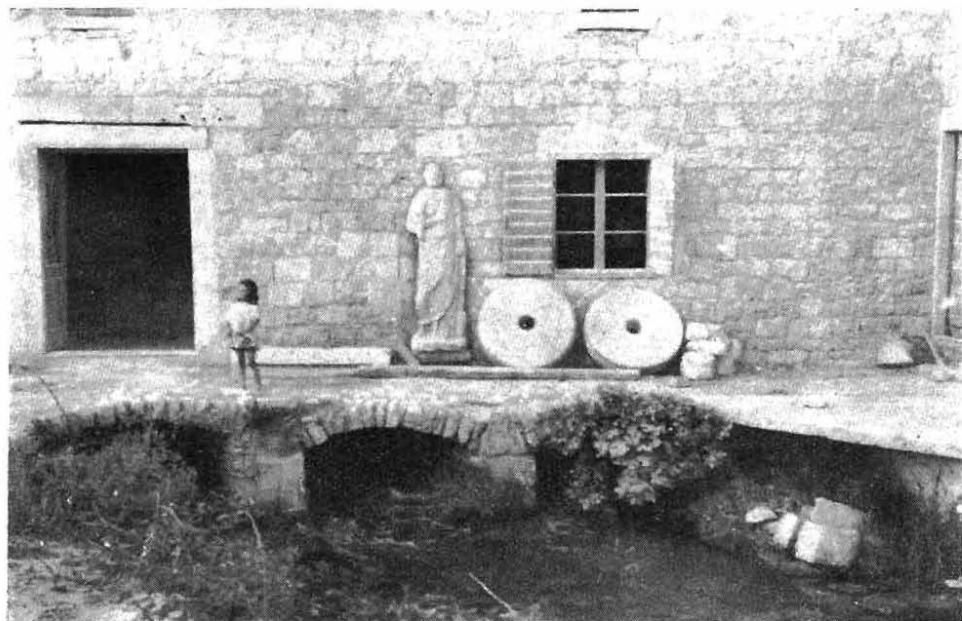
Iz gornjega izvodi se pravo nadbiskupovo na mlinove:

Imao je pravo skupljanja daće. Tome nema pametara, ali zapravo to pravo datira kako vidjesmo, od nadbiskupa Gaudija i kralja Bele II. g. 1138. – Porez se sastoji od šest dvanaestina velikog starija (sex sextariolas idest sex ubariacos, quilibet est duodecima pars unius starii magni) od svakog mlinskog kola, svake subote. To je uostalom poznato iz predidućih parnica i do-

²⁹ Farlati, III. sacr. III, str. 340.

Sl. 1. Velika Gabriča. Veća zgrada obnovljena mlinica. Manja je stara kula sa stupom, valjda najstarija sačuvana mlinica. Do nje vodi jednooki stari mostić

Sl. 2. Aljinovićeva mlinica. U zidu jedna rimska statua. Uza zid dva mlinska kola »kremenjaci« t. j. monoliti

kumenata. Ovdje se samo pitanje određuje, koliko iznosi sextariol.³⁰ Toj daći podložni su svi mlinovi solinski i stari i bilo kad sagrađeni; kupci mlinova ne mogu joj se oteti. Sankcija je vrlo radikalna: dizanje paprice i senja, dakle onemogućiti rad mlinu.

I kasniji nadbiskupi tvrdo su čuvali te daće, te god. 1448. nadbiskup Jakov Baduarij 21. studenoga insistira na tome i tvrdi, da posjeduje nekoliko mlinova i stupa u mnogo različitih mlinica, a ove su podignute na Solinskoj rijeci, s potpunom vlasti da pobire prihode i dohotke od dionica i daća (starića ili uboraka), u ime kakvog pravnog titula ili drugih plodova. Dakle osim svojih mlinova ima i pravo daće (staricelli).³¹ Dalje dopušta Martinu Gojakoviću, da uz njegova dva mlina sagradi svoj. Za tu uslugu ne traži, da mu Gojaković ista drugo plaća, nego kao regalia (daću) običajne staricelle.³² Kad se je unajmljivao mlin, onda se je posebice isticala ta daća. Tako na pr. za najam mlinova sv. Stjepana de Pinis u Splitu zabilježeno je 28. XI. 1449. »Locatio abbatis Sti Stephani molendinorum in flumine Salone cum onere solvendi Archiepiscopatus staricellos dependentes secundum usum.«³³

DOHODAK MLINOVA

Dovoljno je govoreno o daći, koju su morali mlinari plaćati u naravi. Mlinari su imali namiriti svoje troškove: gradnju, popravak i uzdržavanje mlina, nabavu i oštrenje sječiva, dobavu mlinskoga kamenja, smoći svake subote određenu daću i k tome priskrbiti sredstva za život, a ako su bili zakupnici, plaćati najam u novcu ili naravi. Nisu to bili mali troškovi i mlinari su ih namirivali od pomnilaca (donosilaca žita za mlivo). U Solin su

³⁰ Naš dokumenat ga istovetuje s uborkom. Danas se je izgubila ta riječ i mjera. Vuk ga određuje: »uborak m. (u Slavoniji) Art Getreidemass modii genus«—Sektariol po prilici iznosi 1/2 lit.

Modius = 16 sekstarija (Kraus, Realencyklopädie II).

= ili 8,754 l. (Šrepel, Rimske starine, str. 165).

modius = 6,503 kg (Ducati, L'Italia antica [Storia d'Italia illustrata I.], str. 507).

Katalinić, (Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta della repubblica Veneta etc, Spalato 1841.) kaže, da je star žita stajao 2 for. Uostalom, po dalmatinskim gradovima mnogo varira vrijednost starija.

To pravo pobiranja poreza od mlinova prisvajala su i ostala zemaljska vlastela u Hrvatskoj. U operatu regnikolarne deputacije g. 1791. to se pravo izvodi još iz doba hrv. narodnih vladara: »molae et molandina unum illorum regalium beneficiorum sunt quae inde ab incunabulis regni privative ad jura dominalia pertinerunt«. Daće su u slavonskom urbaru ovako određene: od vodenica kašikarskih 1 forint, od drugih potočnih prostih, od svakog kola 2 for., od dunajske pako i dravske 8 for. na godinu.

³¹ Rukopis u Biskupskoj kuriji u Splitu: Instrumenta fol. 127 r. et v. »certa molendina et fullos in pluribus et diversis domibus, locis et rotis in flumine Salone constructis cum plenaria iurisdictione reddituum et proventuum porcionalium ad staricellorum sive uboreicorum nomine cuiusdam solemnitatis et aliorum fructuum.« Dakle osim posebnih svojih mlinova ima i pravo daće (staricelli).

³² Ibidem, de dicto molendino vero nihil alium pensionis exsolvatur, nisi staricelli seu uboreichii puri frumenti pro regia et apensione eiusdem molendini, quod ipsum molendinum macinare inceperit singulis septimanis die sabati more aliorum molendinorum in dicto flumine existantibus exsolvendi et exigendi.

³³ Notae diversorum instrumentorum super iuribus archiepiscopatus fol. 217. (Rukopis u bisk. kuriji u Splitu).

dovozili žito iz Šolte, Čiova pa iz iz Korčule, najviše ljeti, kad su druge mlinice ostale bez vode. Mlinovi su bili izvor velikoga dobitka i životno pitanje grada Splita. Ujam se je većinom plaćao u naravi. Godine 1258. bio je $\frac{1}{12}$ od samljevenog žita: a jednako je određeno i u splitskom statutu. »Et debet percipere dictus Sabbe a macinantibus duodecimum et non plus.«³⁴

U ostalom silovitiji mlinari su znali različnim malverzacijama nemilo oštetiti pomlioca.

Na muči su bili i mlinari, jer u predmletačko i mletačko doba nisu smjeli po volji raspolagati sa svojim dohotkom (brašnom, pšenicom, ječmom). U katastru g. 1840. kaže se za Split da mu žita i sočiva dostaje samo za četiri mjeseca, a tada je imao 9777 stanovnika. U XVI. stoljeću, kako izvješćuje sindik Gian Battista Giustiniani, imao je 3800 stanovnika, a žita također za 4 mjeseca, što znači, da je prihod bio 2,57 puta manji nego 1840. Uzrok toga bilo je smanjenje obrađenog polja zbog turskog osvajanja i slabijega obrađivanja. Manjak se je morao djelomično popuniti iz prihoda solinskih mlinica. Splitski statut određuje u najstarijem svome dijelu: »Zatim je ustanovljeno i određeno, da se nitko ne usudi primiti žito od solinskih mlinova, a tko protivno učini, da plati globu od 40 soldi; od toga polovica pripada općini, a druga polovica prijavitelju. I dat će dvostruko od onoga, što je ponio (iz mlina).«³⁵

Dobar dio V. knjige statuta splitskoga bavi se trgovinom i dovozom žita, specijalno iz mlinica solinskih. Gl. XX. određuje, da nitko ne smije izvesti iz Splita žito ili brašno. Uхвати li se brod, da izvozi žito, ima se zaplijeniti i sažgati, a krivac će se kazniti globom od 50 libara mletačkih. Gl. XXI. određuje, da svatko mora pod zakletvom naznačiti svoj pretičak žita i dovesti u Split.

U gl. XXIII. određena je kazna od 20 libara za onoga, koji bi skrio (incavonare) ili kako se danas kaže bunkerisao žito. Da se to ne dogodi, moralo se je žito javno na trgu prodavati i nigdje drugdje (gl. XXIII.) i pod nadzorom stražara (gl. XXX.). Gl. XXVII. određuje: »Zatim je ustanovljeno i određeno, da tko god kupi dohotke solinskih mlinova, mora čitavo žito dovesti i donijeti u grad Split i ne smije od toga što prodati niti u mlinu niti gdje izvan grada, već jedino u rečenome gradu, i to pod prijatnjom globe od dvadeset libara.«³⁶ Dakle zakupnici solinskih mlinica nisu smjeli prodavati žito u mlinicama, već samo u Splitu. Globa 20 libara. U glavi XXXVII. određeno je, da nitko ne smije za drugoga kupovati žito, nego samo za se i za svoju obitelj. U glavi XXXVIII. prijeto se trostrukom kaznom jačom nego za običnih napadaja onome, koji bi napao kojega Hrvata, kad dolazi u Split sa žitom.

³⁴ Smičiklas o. c. V, str. 107.

³⁵ Lib. IV. LXXXII. (Statuta et leges civitatis Spalati – edidit J. J. Hanel – izd. Jug. Akad. – Zgb. 1878.: Item statutum et ordinatum est quod nullus presumat accipere bladum in Salona a molendinis et qui contra fecerit, solvat banuum XL soldorum, cuius medietas sit communius alia accusatoris et ablatum restituat in duplum.

³⁶ Statuta et leges etc.: Item statutum et ordinatum est, quod quicumque emerit introitus molendinorum de Salona, teneatur totum bladum ducere et portare ad civitatem Spalati, et non debeat aliquid de ipso vendere nec in molendino nec alibi extra civitatem, sed in dicta civitate tantum sub pena viginti librarum.

Glava XXXIX. Splićanin, koji kupi u Hrvatskoj žita, ne smije ga drugamo odvesti, nego u Split.

Dok su za svetačkih dana strogo zabranjeni teški poslovi, odlaziti u mlin i vraćati se iz njega dozvoljeno je (Lib. I. c. V.).

Sve je to dokazom, kako je Split bio u velikoj stisci zbog žita, kojim je oskudijevao, a iz toga odskače i važnost solinskih mlinica. To ističu u svojim izvještajima i Giustiniani i Pasqualigo, a osobito je važan i glas iz daleke prošlosti, kad se u Zvonimirovoj povelji iz 1076-8. na svršetku naglasuje: »Et molendinum, que est vita ipsorum, similiter fiat«.

VLASNICI I ZAKUPNICI SOLINSKIH MLINICA

Osim nadbiskupa i splitske općine i pojedinih splitskih građana na solinskoj su rijeci imali svoje mlinove čak i Trogirani.

15. V. 1245. Stana udovica Ilije Grubišića (Stane relicta quondam Helie filii Grubesse comitis) daje u najam uz privolu svoga sina Grgura četirma Klišanima dva mlina u jednoj mlinici u Solinu, koji su bili negda vlasništvo njezina muža, pod ovom pogodbom:

»Dužni ste popraviti spomenute mlinove na svoj trošak i držati za deset godina njihove prihode, isplaćujući meni ili mojim baštinicima šesti dio; kad se pak navrší deset godina, isplatit ću vam sve troškove, kako se zakunete, da ste ih imali u tim mlinovima i primit ću ih od vas sa svim postrojenjima i koristima. Te mlinove poslije rečenog roka ne ću smjeti dati drugima, ako ih vi budete htjeli primiti pod jednakom pogodbom, kako ih budem mogla njima unajmiti. Međutim ako bi mlinovi od neprijatelja bili oštećeni, vi ćete ih morati popraviti. Ipak za koliko vremena budu pusti sve do popravka, za toliko ćete ih držati poslije desete godine po gore spomenutoj pogodbi.«³⁷

Od godine 1240. do 1245. bjesnile su veće i manje borbe po solinskome polju. Već 1239. Trogir i Split bore se s knezom Domaldom, koji stoluje u Klisu i pustoši splitsko polje. God. 1240. Tatari su zatrli sve, što je izvan gradova ostalo. Po odlasku Tatara vode se borbe između Trogira i Splita, 1244. ban Dionizij pomagan od knezova Bribirskih vojuje protiv Splita. Za tih burnih događaja posve je naravno, da su nastradali solinski mlinovi, jer su mlinove najprije i rušili, kako nam svjedoči odredba trogirске općine 26. V. 1239.: »Ako bi koji građanin trogirski pomagao knezu Domaldu ili kojem od njegovih ortaka u pogledu mlinova u Pantanu, to će se smjesta iz grada protjerati ... sva imanja će mu se oteti ...«³⁸ Mlinovi su bili vrlo plodan izvor prihoda, pa ih je neprijatelj najmanje štedio.

Klišani unajmljuju mlin Stane u Solinu. (Stanin svekar spominje se kao comes u više splitskih isprava.) Nije poznato, zašto se je preselila u Trogir, valjda je bila rodom odatle.

³⁷ Smičiklas, o. c. IV, str. 277-78.

³⁸ Klaić, Bribirski knezovi (Zgb. 1897.) str. 35.

Koliko je vrijedio pojedini mlin i kako mu je rasla cijena, možemo zaključiti po kupoprodajnim ugovorima. Vidjeli smo, da je g. 1080. Petar Črne Gumajev kupio mlin u Solinu za 2¹/₂ zlatna solida, a polovicu drugog za 25 lakata platna.

Godine 1193. Ivan Ratinov je prodao samostanu sv. Stjepana jedan mlin u Solinu za osam zlatnih romanata.³⁹

Općina splitska iznajmljivala je solinske mlinove za rok od 13 mjeseci, t. j. od svršetka godine 1258. i za čitavu 1259. za 600 libara osam mlinskih kamenova. Za ujam od pomlioca ne smije zakupnik uzimati više od ¹/₁₂ od samljevenog žita. Sve troškove oko popravka snosi onaj, koji unajmljuje mlinove, i po isteku najma (svršetkom godine 1259.) dužan je vratiti mlinove u ispravnome stanju sa svim njihovim potreštinama. Ako se slomi mlin, ne treba ga promijeniti već popraviti. Nastane li rat, pa ljudi ne mogu dolaziti u mlin, da melju žito, općina će prepustiti mlinove zakupcima za onoliko vremena poslije mira, koliko je rat trajao. Ta je uredba ušla i u Statut grada Splita (Reformationes cap. LXXXII.).

Ako li razbojnici oštete ili pokvare mlinove ili mlinicu, općina će ih na svoj trošak popraviti.⁴⁰ U spomenutoj glavi Reformationum određeno je, da je općina dužna braniti mlinove oružjem i pravnim postupkom (defendere et exalumniare).

Ni nadbiskup splitski nije izdržavao o svome trošku mlinove, već ih je i on unajmljivao. Dne 3. V. 1470. unajmljeni su nadbiskupski mlinovi i oni sv. Stjepana de Pinis za tri godine za 250 dukata na godinu. Nažalost nije zabilježeno, koliko je mlinova unajmljeno. Godine 1503. unajmljeni su za 110 dukata.⁴¹ Za uporedbu cijene najma mlinova i s tim skupčanih prilika donosim jednu pogodbu o zakupu trogirskih mlinova.

Zadranin Madij sin Stanka Varikaše zakupio je trogirske mlinove 24. IX. 1279. za 3150 libara dinara malih venecijanskih, koje je primila općina trogirska, za svaku godinu 250 libara. Općina mora urediti sve mlinove. Za koliko dana ne budu mlinovi sposobni za rad (zbog kvara ili čega drugoga, op. moja), za toliko će se produžiti držanje mlinova.

Nitko ne smije mljeti žito u drugim mlinovima, nego u trogirskim i davat će se za ujam dvanaesti dio. Što dobije ujma, mora ga prodavati u Trogiru.⁴²

Cijena pada zbog ratne pogibelji, kada Turci prijete iz Bosne. Najezda turska uništila je solinske mlinice. G. 1521. Turci su iz solinskih mlinica odveli 25 čeljadi.⁴³

Tursko pustošenje bilo je naročito strateškog karaktera. Oni su neprestano pustošili solinsko polje, a posebice mlinice, da lakše izoliraju i prisile na predaju grad Klis. God. 1535. 27. II. kralj Ferdinand odobrava odluku kapetana Petra Kružića, što je ovaj unajmio Splićaniņu Jeronimu Zvičiću 2. V. 1534. mlinicu s tri mlina u Solinu za 32 forinta na godinu uz uvjet,

³⁹ Smičiklas, o. c. II, str. 263-4.

⁴⁰ Ibidem, o. c. V, str. 107.

⁴¹ Notae diversorum instrumentorum super iuribus archiepiscopatus fol. 82. (Arhiv splitske biskupije).

⁴² Barada, Trogirski spomenici, sv. II, str. 206. Izdanje Jug. Akademije, Zgb. 1950.

⁴³ Marin Sundo, Rapporti etc. u Arhivu za povijesnicu jugoslavensku, knjiga VIII.

da mlinica ostaje uvijek vlasništvo grada Klisa. Razlog, zašto je to učinjeno, navodi se: »jer nije mogao imati nikakva prihoda od te mlinice zbog neprestanih provala Turaka, koji, kad se god mlin obnovi, poruše ga i zapale«. ⁴⁴ Ne navodi se, što će biti Zvičiću, ali je lako zaključiti: pustit će ga u miru kao Splićanina i mletačkog podanika, jer su tada Turci bili prijatelji Mlecima.

Turci su osvojili Klis 1537., zauzeli su i solinsko polje, pa su postali gospodari mlinica. Tragovi njihova gospodstva još se vide u nekojim mlinicama, na pr. u Velikoj Galiji, gdje se opaža gradnja na svod. Iz toga burnog doba i puškarnice su na mlinicama još danas vidljive.

God. 1567. Antonio Pasqualigo šalje izvješće mletačkoj vladi, u kojem spominje i solinske mlinove i kaže, da su od velike važnosti, jer se preko njih iz okolice može dobiti velika količina žita, ali ti su mlinovi još za vremena Rustem-paše došli u turske ruke, gospodar im je rečeni paša. Poslije pašine smrti prešli su u posjed njegove udove, inače sultanove kćeri. ⁴⁵

Ta sultanija sagradila je mošeju u Solinu i podigla vakuf uza nju. Mošeji je darovala čitavu dolinu oko Solinske rijeke i mlinove na rijeci. Kod mošeje je bio i njezin grob.

Kad su Turci sklapali mir s Mlečanima 1671., uprli su sve sile, da zadrže Solin s mlinovima, makar su već pristali da predadu Klis Mlečanima. Mletački komesar Nani nije htio pristati na tako nemoguću granicu i konačno su Turci popustili i Mlečani dobili Solin i mlinove. ⁴⁶ Tako su postigli ono, što im je već polovinom XVI. stoljeća svjetovao sindik Gian Battista Giustiniani, da novcem otkupe solinske mlinove od Turaka, jer su vrlo važni za Split. ⁴⁷

Mlinovi udove Rustempašine bili su vrlo važni, jer je mlinica bila čvrsto i na svod građena te imala 12 mlinskih kola. ⁴⁸ To su današnji mlinovi Velika Galija u blizini crkve Gospe od Otoka.

U svojoj relaciji spominje Pasqualigo još dvije mlinice građene u obliku kule. U jednoj su dva mlinska kamena, a kula je negda, prije Turaka, bila vlasništvo kliških kršćana (dei christiani di Clissa). ⁴⁹

Na starorimskom mostu, koji je sužen u srednjem vijeku i još u XIX. stoljeću bio u upotrebi, kao glava mosta bila je visoka kula i u njoj dva mlina. Kuli-mlinici dolazilo se je starim rimskim putem od Velike Galije preko Gospine livade ispod crkve Gospe od Otoka. Od toga mlina kretao je

⁴⁴ Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zemaljskog arhiva, god. VII. sv. I, (1905) str. 239.

⁴⁵ Ljubić, Commissiones et relationes venetae, Tom III, str. 184-85. (Izd. Jug. Akad.) Zagreb 1880.

⁴⁶ Brussoni, Historia dell'ultima guerra tra Veneziani e Turchi. (Venezia 1673.) str. 43-44. Gdje je sultanija udova Rustem-paše sagradila mošeju? Po kartama onoga doba nije moguće odrediti. Ipak nameće se misao, da bi to mogla biti starohrvatska crkvice u »Gradini«, koja je radi svoga centralnog oblika mogla biti podesna, da se pretvori u mošeju. Karakteristično je, da se nije u njoj našao ni oltar ni oltarska pregrada, a u dograđenom predvorju upada u oči velik grob, neobičan za starohrvatsko doba, u obliku kvadra. Gradina je bila turska tvrđava građena u svrhu, da se Klis oklopi i opkoli, te prisili na predaju.

⁴⁷ Ljubić, Commissiones etc, Tom III, str. 39.

⁴⁸ Ibidem, str. 183.

⁴⁹ Ibidem, str. 183.

put za Stobreč i Split.⁵⁰ Pasqualigo spominje još i bilježi i druge dvije kule na rijeci, koje su negda bile splitske, a u njima mlinovi i stupe.⁴⁵

Kad su Turci izgubili Klis, solinske su mlinice dopale mletačke plemiće i domaću vlastelu. U Katastru XVII. i XVIII. stoljeća, koji se čuva u Državnom Arhivu u Zadru, ubilježeni su kao posjednici mlinova u Solinu:

str. 738.	god. 1675.:	Vittanovich – macina da grano
„ 698.	„ 1660.:	A. Stapanovich – molino
„ 650.	„ 1672.:	Dr. Rados – 5 poste da molino
„ 596.	„ 1677.:	Fratelli Papali – 2 rote da molino
„ 463.	„ 1686.:	D. Marchi – casone da molin
„ 127.	„ 1711.:	Luca Cliacovich – un cassone per molin
„ 113.	„ 1670.:	C. Cimeri – 4 poste di molino
„ 113.	„ 1670.:	Comoli Paolo – 3 poste di molino e un fullo
„ 112.	„ 1660.:	Comoli Andrea casa grande e molini
„ 60.	„ 1729.:	Antonio Benzon da Varagniza – un casal di molin in Gradina sul fiume Salona
„ 57.	„ 1717.:	Dozvola: Gradina sopra fiume Salona fratelli Benzon fabricare li molini
„ 2.	„ 1675.:	Dozvola: Fiume Salona – gradnja kuće sa tri mlina dana Pavlu Andreis.

Usve dakle 12 mlinica, ali regbi, da se nijesu sve izgradile, jer Farlati kaže, da na Solinskoj rijeci ima pet mlinica u njegovo doba, od kojih pojedine imaju po četiri ili više mlinskih kola.⁵¹ God. 1767. zabilježio je danski putnik prirodoslovac K. Brunnich nešto o solinskim mlinovima. On je posjetio Veliku Galiju, jer govori, da u toj mlinici ima 15 mlinova, a toliko ih je imala samo ta mlinica. Srećom opisao nam je kakvi su mlinovi: donji dio je od jednoga komada, koji drži zajedno drven obruč. Kamenje mlinsko jest kvarc.⁵²

Iz jedne bilješke nadbiskupa splitskoga Cupillija pri vizitaciji župe Klisa izlazi, da je bratovština sv. Sakramenta u Klisu posjedovala na Solinskoj rijeci jednu mlinicu sa 4 mlina i 2 stupe – jednu za sukno, drugu za »bilje« – pokrivače od grube vune.⁵³

Kako je razabrati iz dosadašnjega, seljaci su tek godine 1711. počeli graditi svoje mlinove. Prije toga oni su bili samo zakupnici. Prvi je sagradio

⁵⁰ Jelić Luka, Crtrice o najstarijoj povijesti Splita (Vjesnik hrv. društva N. S. II. 1896/7 str. 31). Do dana današnjeg ta mlinica nosi ime Jankova mlinica, a Jankovi su i danas stanovnici Klisa. Još god. 1852. ta je mlinica bila vlasnost Albertija, Kruševića (Capogrossa), Martinisa, Mikelića, Mandića i Benzona. Ujam se dijelio svake nedjelje. Tako proizlazi iz zapisaka Don Mate Benzona, koji se nalazi u Ivanka Benzona u Vranjicu. Ta kula dizala se je na južnoj strani Gospine livade sve do 1941. godine. Mlinica je opustjela, jer su neki zakupnici drugih solinskih mlinica minirali most pred njom, da zapriječe prilaz mlinici, koja im je snažno konkurirala. Tako je radi jedne sitne kramarske zavisti pao žrtvom stari most svjedok drevnih hrvatskih vremena i narodnih vladara. Poslije toga je pomalo propadao i konačno 1941. Talijani su srušili do temelja most i staru kulu.

⁵¹ Illiricum sacrum I, str. 276-b.

⁵² Recherches a Salone I, Copenhage 1928, str. 30, bilj. 2.

⁵³ Vizitacija nadbisk. Cupillija g. 1718. (Arhiv splitske biskupije).

mlin Luka Kljaković (Gašpić) na mjestu današnjih Gašpinih mlinica. Te su bile već gotove g. 1718., jer se u vizitaciji Cupillijevoj te godine kaže, da ga je kod te mlinice dočekaao i pogostio pop Gašpić, a dotle ga dopratila splitska vlastela, kad je polazio u Klis.

God. 1729. gradi Ante Benzon mlinicu kod »Gradine«. Gradina i danas postoji, a tragovi mlinске zgrade vide se u rijeci kod današnje kuće braće Gašpić.

POLOŽAJ MLINICA

Većina mlinica bila je u blizini Gospe od Otoka. Za mlinicu Velika Galija jedan dokumenat govori da se nalazi iza crkve Gospine na mjestu, kome se kaže »Kut«. Nije jasno, gdje je mjesto mlina Fracel ili Stagec, ali svakako je i on blizu Otoka, po svoj prilici današnja Aljinovića mlinica. Jankova mlinica je – po svemu se čini – ona, što u XVI. st. nazivlju mlinica Kliških kršćana. Ostale su Mala i Velika Gabrića prozване po Gabri Bakiću iz Velikog Varoša. Mala Gabrića ima još i danas uza se staru kulu iz XVI. st. U srednjem toku rijeke bila je mlinica sv. Stjepana de Pinis iz god. 1069. blizu crkve sv. Petra, krunidbene bazilike Zvonimirove. U XVIII. stoljeću zapadno od te crkve nastale su Gašpine mlinice. U vrelu rijeke bila je jedna kliška mlinica, ali nema spomena, kad je nastala.

Od tih propale su: ona u vrelu rijeke, Velika Gabrića, najbliža crkvi Gospe od Otoka i Jankova mlinica. Mala Gabrića obnovljena je u XIX. st. ali je ostao netaknut njezin najstariji dio, kula s mostićem na jedno oko.

Stare karte bilježe samo nekoje mlinice. Najstarija karta Cammucio iz god. 1571. bilježi tri mlinice na Gospinu Otoku i to: Jankovu, Veliku Galiju i Malu Galiju (ispod Velike).

Karta anonimna iz 1650. bilježi općenito na otoku »molini« i jednu mlinicu s kulom s polumjesecom na njoj.

Coronelli (god. 1678.) označuje kolašcima dvije mlinice na Otoku. Zorzi Galergi izdao je svoju kartu »Dissegno del territorio di Clissa« god. 1675. On bilježi: Veliku Galiju sa 13 kolesa, Malu Galiju s 3 kola i jednom stupom, jednu stupu za sukno, današnju t. zv. Aljinovića mlinicu sa 5 kolesa i jednom stupom i više porušenih mlinica. I kod njega su najglavnije mlinice oko Gospina Otoka.⁵⁴

Velik dio mlinica došao je u XIX. st. u posjed Javne dobrotvornosti ostavštinom Martinis-Marchija. Zato su solinska siročad imala pravo, da se sklone u Zavod Javne dobrotvornosti.

Kad je god. 1840. uređen katastar u Dalmaciji, bilo je u Solinu uneseno u katastar 7 mlinica sa 51 mlinskim kolom.

Danas postoje ove mlinice: Velika Galija ili mlinica sa 13 mlinova, Velika Gabrića s 4 mlina, Aljinovića s 5 mlinova i Gašpina mlinica s 15 mlinova.

Malu Gabrića srušila je bomba za prošlog rata. Imala je 4 mlina i jednu stupu.

⁵⁴ Katić, Topografske bilješke, str. 90-91.

Uz mlinove u mlinicama redovito bi se napravila na kraju zgrade i stupa, gdje se stupalo domaće sukno. U dokumentima se i stupe spominju.

Kako je prvi spomen solinskih mlinica u Pinčovoj povelji, tako je i stupa.

Godine 1454. Domina, udova Radoslava Črljinčića i Stana udova Petra Krinponića, obje iz sela Prosika u Solinu, prodaju nekome Markoviću iz Prosika sva prava na stupu, koja je sagrađena na Solinskoj rijeci, na nadbiskupovu posjedu. Stupa je građena od kamena i postavljena je drvena konstrukcija za stupu. Cijena 80 libara malih.⁵⁵ Ovdje se radi zapravo o odstupu najma, a ne pravoj prodaji, jer su već 2. VI. 1445. Biloslavus Zerlencich de villa Prasze i Petrus Riponich uzeli u najam jednu stupu na Solinskoj rijeci na nadbiskupskom teritoriju za 5 godina počevši od dođuđega Božića. Cijena 7 zlatnih dukata.⁵⁶

Sutradan, naime 3. VI. 1445., uzeo je Martin Gojaković jednu samu stupu za osam dukata.⁵⁷

Dalje 1. III. 1446. iznajmljena je jedna stupa Staniši Druinach (Druinać), stanovniku Splita za 6 dukata.⁵⁸

Napokon dokumenat nadb. Jakova Baduaria svjedoči, da nadbiskup posjeduje nekoliko mlinova u više mlinica u Solinu.⁵⁹

U arhivu splitske biskupske kurije nalazi se u rukopisu »Notae diversorum instrumentorum« više pogodaba o najmu solinskih stupa u godini 1439.⁶⁰ U splitskom Statutu određeno je, da zakupnik dobiva $\frac{1}{3}$ od prihoda stupe (Ref. cap. LXXXII.). Ovdje je mjesto, da upozorim na imena seljaka u Prosiku. Markovići i Gojakovići gore spomenuti povukli su se kasnije pred Turcima iz doline jedni k Mosoru, drugi k moru. Danas su Markovići u Kučinama, a Gojakovići (danas Gojo) na Kamenu. Uz Maroviće (negda Maroević) u Mravincima, Matkoviće u Kučinama i Kordiće u Vranjicu oni su jedini stanovnici, za koje se može dokazati, da su prebivali u Solinu – Prosiku prije provale Turaka. G. 1567. Pasqualigo uz već zabilježene dvije kule s mlinovima spominje i stupe.⁶¹ Dvije se stupe spominju u vizitaciji Cupillija 1718. kao vlasništvo kliške bratovštine sv. Sakramenta. Godine 1675. Calergi bilježi uz mlinice još 4 stupe.

Uz mlinsku industriju, o kojoj nam svjedoče mlinovi, stupe su također dobar svjedok naše kućne radinosti i obrta. U njima se je dogotavljalo domaće sukno i pokrivači, a kako ih je bio velik broj, to znači, da je lijepo cvala u srednjem vijeku, pa i već u doba narodnih vladara suknarska industrija uvjetovana velikim brojem ovaca. Uostalom svjedoče i drugi dokumenti o velikom bogatstvu u stoci ovoga kraja.

⁵⁵ Instrumenta ... str. 105. (Arhiv splitske biskupije) »in quodam aedificio ad fulandum rarias murato et lignamineposito«.

⁵⁶ Ibidem, fol. 124 r, »pro ducatis septem in auro.«

⁵⁷ Ibidem, fol. 125 god. 1445.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, fol. 127 d i 228 r.

⁶⁰ Fol. 634, 652, 658, 695.

⁶¹ Ljubić, Commissiones etc., tom. III, str. 184–185.

Nemamo mnogo vijesti, kako su se dizali mlinovi u starije doba. Već je spomenuto, da su solinske mlinice bile malene zgrade s dva mlina. Da se je mlin sve više usavršavao, svjedoče nam već citirani dokumenti, a zabilješke iz XVI.–XVII. st. govore već o velikim zgradama sa 12 i 13 mlinova.

Usporedbe nekih vijesti i činjenica o odredbama Poljičkoga statuta razjasnit će nam i te činjenice, a i unijeti svijetla u pitanje, kako su nastajali mlinovi.

Poljički statut određuje, da mlin, koji se gradi na općinskoj, mora imati privolu svoga roda ili plemena (družine vrvitje), ako ono čuva svoje pravo. Inače, ako šutke prelazi preko toga, čim se mlinica sagradila i mlin zavrtio, nema nitko smetati vlasnika. »A toj zač se ne more mlin u tmi postaviti ni se more pak lasno ali brzo učiniti.«⁶² – Tako je pravno pravilo bez sumnje vrijedilo svuda u starini, pa na temelju toga i nadbiskup splitski – kao baštinik kraljevskih prava na vodu u Solinu – postavlja svoj mlin u zgradu Sankcijevu, kako je gore izneseno.

I Poljički naime statut ustanovljuje, da u mlinu, koji se gradi na tlu »vrvitje družine« (roda ili plemena), dio imaju i drugi članovi roda. »Da je inim dio, tada ne more mu toj biti samomu, brez inih, kih onda tiče dio.«⁶³

Poljički statut je dobar putokaz i kako je nastajao mlin. »Po starom zakonu mlin se čini na pet dilov: prvi dio gre zemlji, na koji se postavi; drugi gre na vodu, ka se dovede k mistu, gdi će mlin biti; treći dio zgradam, kući i zidu, lisu i svemu ča se hoće lisa sveje u mlinu; četvrti dio na žrvnje i gvozdja, a peti dio meštru ki ga čini i drži i načinja i nastoji.«⁶⁴

Osobito je potrebno naglasiti drugi dio t. j. »na vodu, ka se dovede k mistu, gdi će mlin biti«. Nekoje solinske mlinice imale su naravan vodopad, kao na pr. ona, koju spominje kralj Krešimir g. 1069. Druge su trebale dovesti vodu s višega mjesta, da dobiju potreban pad vode za mlin.

Voda teče kroz strme žljebove, »jaže«, u staro doba »kolovaje« i udara u žlice pričvršćene na osovinu mlinsku »vreteno«, navrh kojega nalazi se senj i na njemu paprica.

Da su ovako bili građeni i solinski mlinovi, dokazom su nam podaci iz reambulacije 1397. god., gdje se naglašava nadbiskupovo pravo da digne senj i papricu.

Zgrade na vodi bile su od kamena, ali neugledne. Tek vijesti iz XVI. stoljeća govore nam o većim zgradama, u kojima se vrtilo do 12 mlinova. Oblik kule, kao što je bila mlinica na glavi mosta (Jankova mlinica), čini se, da je iz nemirnog turskoga doba. Takve su mlinice bile samo dvije: Jankova, koja je, kako je već kazano, srušena 1941. od Talijana, i Velika Gabrića, koja još stoji. Obje spominje Pasqualigo g. 1567. K njima se pristupalo preko mostova. Još je pred Velikom Gabrićem malen most s jednim okom. Luk mosta je razrušen, a takav je bio i na jaži pod Jankovom mlinicom. Jankova je mlinica imala i naprave za obranu od napadača: nad vratima

⁶² Poljički statut, 80 a–80 b.

⁶³ Idem, 80 b.

⁶⁴ Ibidem, 80 c.

zaštićen prozor s prsobranom i po zidovima puškarnice. Slično je bila utvrđena i Velika Galija (vlasništvo Rustem-paše). Imala je puškarnice i ona.

Kako su bile pokrite mlinske zgrade? Valjda domaćim škrljjevcem. U Velikoj Galiji vidi se duž čitavih zidova trag svoda.

O namještaju mlinova imamo vijesti iz godine 1767. Danski prirodoslovac Brunnich u svome dnevniku ovo je zabilježio o solinskim mlinovima:

»Došao sam na rijeku, koja tjera 15 mlinova za žito. Donji mlin je od jednoga komada, a gornji je sastavljen od više komada, koji su utisnuti u drven obruč. Kamenje je mlinsko neka vrst kvarca tvrda i hrapava. U mlinu se melje svaka vrsta ploda, dva su mlina ukopana.«⁵². Od 1767. do danas nije se ništa promijenilo. I današnji su mlinovi jednaki. Ako koji nije dublje postavljen, onda se postave oko njega vreće, da se ne razasipa brašno.

Od velikog negda broja solinskih mlinica danas postoje samo još četiri, a i te životare. Stupe nema nijedne. Velika mlinska industrija i fabrike sukna zatrle su domaći obrt.

Mlinovi i stupe na Solinskoj rijeci ipak su izvršile ulogu u privrednom životu ovoga kraja. Pogotovo su one važne za poznavanje povijesnih činjenica hrvatske povijesti, jer dokumenti, koji spominju mlinice, ujedno su svjedoci starih vremena, kad je Solin od IX.–XII. stoljeća bio prijestolnica hrvatskih narodnih vladara.

RÉSUMÉ

Les moulins de Solin dans le passé

Le rivièrè Jadro (Jader) ètait dès l'antiquité un des facteurs économiques les plus importants de la région où s'est développée la ville de Salona. Après la destruction de Salona et l'immigration des Croates, les moulins de la rivièrè Jadro ont gardé leur importance en tant que facteur économique de cette partie de l'état croate. Ce furent les Romains qui apprirent aux Croates de se servir des moulins à eau, ainsi que l'indique aussi le mot »mlin«.

A l'époque de l'état croate, il est souvent question des moulins de Solin dans les actes de donation promulgués par les souverains croates. La première donnée certaine à ce sujet est celle de 1069, quand le roi Petar Krešimir IV a donné au monastère de Saint-Etienne »de Pinis« un emplacement à moulin. D'autre part, les documents sur la vente des moulins nous montrent que les prix en ont été très élevés.

Alors que les souverains nationaux croates ont perçu eux mêmes les impôts sur les moulins, leurs successeurs les rois hungaro-croates ont cédé ce droit aux archevêques de Split. Comme on apportait à Split le blé de presque toutes les îles de la Dalmatie centrale, les revenus de ces moulins devaient être considérables.

On payait la mouture le plus souvent en nature. Mais les meuniers ne pouvaient pas disposer librement de leurs produits (farine, froment, orge), parce que le blé, toujours rare à Split, devait être vendu en ville.

Outre l'archevêque et la commune, des bourgeois de Split possédaient également des moulins, de même que les habitants des environs. Souvent aussi les propriétaires donnaient leurs moulins à bail.

Les dévastations produites par les Turcs, au début du XVIe siècle, ont ruiné les moulins de Solin. Mais après la prise de Klis par les Turcs, ceux-ci devinrent les propriétaires des moulins et eurent, par conséquent, intérêt à les reconstruire. Les vestiges de leur architecture y sont toujours encore visibles. Quand les Turcs ont perdu Klis, les moulins ont passé aux mains des nobles vénitiens et locaux. La plupart des moulins se trouvaient aux environs de l'église Gospa od Otoka (Madone de l'île). A l'heure actuelle, il y a à Solin encore quatre moulins à eau.

A côté de moulins, les documents historiques mentionnent aussi des foulons pour la confection des draps portés par le peuple. L'auteur donne à la fin quelques indications sur les emplacements et les édifices de ces moulins.